

ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА ЯК ЮРИДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ

У статті подано огляд основних типів лінгвістичних експертиз, які використовують як юридичний інструмент у судочинстві: 1) у справах, пов'язаних із документальними спорами; 2) у справах про захист честі, гідності та ділової репутації; 3) у справах про посягання на мир, національну та громадську безпеку; 4) у справах про вимагання, погрози, шантаж; 5) у справах про введення в оману; 6) у справах, пов'язаних із документальними записами власних назв; 7) у справах про забезпечення охорони товарних знаків. По кожному з типів наведено коротку характеристику об'єкта дослідження і тих завдань, які найчастіше висуває перед лінгвістичною експертизою практика правозастосування.

Ключові слова: прикладна лінгвістика, юридична лінгвістика, судова лінгвістична експертиза, лінгвістична експертиза, лінгвопрагматика, перформативність, теорія мовленнєвих актів.

На початку нового тисячоліття використання лінгвістичної експертизи в судочинстві в більшості країн помітно зросло. Українські адвокати, судді, працівники правоохоронних органів також дедалі частіше вдаються до послуг мовознавців. Серед різновидів експертиз із використанням лінгвістичних знань найтривалішу історію в Україні має авторознавча експертиза, яка встановлює, хто є автором тексту і за яких обставин цей текст створено. Але потенційне коло можливостей у застосуванні лінгвістичних знань при розв'язанні юридичних завдань незрівнянно ширше.

Лінгвістична експертиза – це спеціалізоване мовознавче дослідження текстових матеріалів та інших мовних об'єктів для з'ясування питань, що можуть мати юридичні наслідки. Слово, сказане або написане за певних обставин, стає дією, яка передбачає юридичні наслідки: оголошення пари подружжям, присяга, визнання або невинуватості, вирок, текст закону або правочину тощо. Конфліктні ситуації також зазвичай «одягнені» в мовний матеріал. Через потенційну множинність інтерпретацій повідомлення факти мовлення можуть отримувати ту чи ту юридичну оцінку. Від здатності аргументовано розкрити зміст того чи того висловлювання може залежати рішення суду. Пошук відповідей на питання, що постають під час слідства й судового розгляду, зазвичай потребує спеціальних лінгвістичних знань.

Об'єктами лінгвістичного експертного дослідження є усний або писемний текст як складник відповідного дискурсу, комунікативна норма, яка виводиться на підставі чинних дискурсивних

практик, її варіювання і юридично релевантні відхилення від неї. Юридичні норми також фіксуються у відповідних текстах, які можуть бути об'єктом лінгвістичної експертизи. Напрацювання лінгвоекспертної практики підсумовує лінгвістична експертологія – один із напрямів прикладної лінгвістики, завданням якого є вироблення методологічних принципів застосування спеціальних лінгвістичних знань у юридичній сфері [1, с. 3–18].

Науково-експертна, методологічна і теоретична робота з лінгвоекспертології зосереджена в Україні в державному підприємстві «Українське бюро лінгвістичних експертиз», заснованому в 2005 р., що входить до складу Національної академії наук України. У цій статті пропонуємо огляд основних типів лінгвоекспертних досліджень, потребу в яких засвідчила юридична практика минулого десятиліття.

І. Значний масив становлять експертизи, у яких досліджуються **спірні інтерпретації текстів, які передбачають юридичні наслідки:** нормативних актів, контрактів, договорів, ділових листів, заповітів, розписок і т. ін. Слід наголосити, що експерт-лінгвіст не тлумачить юридичну норму, а встановлює, яка з альтернативних інтерпретацій спірного тексту або його елементів має лінгвістичні підстави. Важливим завданням при цьому є аргументоване відхилення іншої інтерпретації. Такі експертизи об'єднуються під назвою «експертизи у справах про документальні спори» [2, с. 3–9]. Питання, що виносяться на розгляд експерта, можна формулювати у вигляді лінгвістичних задач, іноді – з кількома невідомими. Завдання експертизи – запропонувати для

кожної задачі однозначний лінгвістичний розв'язок. Наведемо декілька найпростіших прикладів таких задач, відповідь на які вимагає залучення спеціальних знань з лінгвістики.

– Чи пов'язані певні елементи тексту нормативного акта (слова, вислови, композиційні частини) за змістом?

– Чи дає наданий для дослідження текст лінгвістичні підстави характеризувати його як текст документа певного жанрового різновиду (розписки, договору, заповіту; листа-повідомлення про розірвання договору; листа-відповіді, який містить аргументовану відмову тощо)?

– Чи містить текст договору вказівку на певну подію (наприклад, на отримання грошей позичальником) як на таку, що вже відбулася? Які саме мовні засоби вказують на це?

– Чи можна з тексту договору встановити ті чи ті юридично важливі обставини (час, з якого договір набув чинності; час повернення позики; хронологічну послідовність згадуваних у тексті подій; як співвідносяться в часі події, описані в текстах юридично пов'язаних документів; чи дає змогу текст встановити певні юридично важливі обставини тощо)?

Нерідко об'єктом дослідження стає значення фахових термінів, зокрема тих, що зазнають модифікацій під впливом контексту або з інших причин, перекладних термінів, термінів-неологізмів. Лінгвістичного обґрунтування може потребувати термінологічне або нетермінологічне використання слова в певному контексті. Спірні інтерпретації текстів виникають також через різнотлумачення змістових і граматичних зв'язків у тексті, службових слів, абревіатур, як, наприклад, складений сполучник *та/або*, слово *тощо*, вираз *і т. ін.*, абревіатура *у. о.*, уживання розділових знаків, складних синтаксичних конструкцій тощо.

Об'єктом експертизи може бути текст перекладу документа в порівнянні з текстом оригіналу.

Приклад. В англійському тексті контракту вжито вираз *arbitration panel*; експерт-юрист стверджує, що його значення тотожне значенню виразу *arbitration tribunal*. На цій підставі зроблено висновок, що *arbitration panel*, так само як і *arbitration tribunal*, може бути не тільки колегіальним, а й одноособним органом. Для розв'язання спору на розгляд експерта-лінгвіста винесено низку питань: 1. Яке значення має англійське слово *panel* у складі юридичного терміна *arbitration panel*? 2. Чи є англійські терміни *arbitration panel* та *arbitration tribunal* тотожними за змістом і чи можуть ці терміни вживатися як взаємозамінні в офіційно-діловому

тексті або в перекладі офіційно-ділового тексту? 3. Чи завжди слово *panel* у складі юридичного терміна *arbitration panel* вказує на колегіальний орган? 4. Якщо ні, то в яких випадках воно вказує на орган, який не є колегіальним, а складається з одної людини? Лінгвістична експертиза дає аргументований висновок, що в тексті досліджуваного документа вирази *arbitration panel* та *arbitration tribunal* не можуть вживатися як взаємозамінні в офіційно-діловому тексті, а слово *panel* у складі юридичного терміна *arbitration panel* вказує суто на колегіальний орган.

II. Із розвитком громадянського суспільства та зростанням суспільної ваги юридичного поняття «права людини» дедалі частіше слухаються судові справи про захист немайнових прав особи. При розгляді таких справ саме інтерпретація фактів мовлення стає визначальною. Ці справи ілюструють глибокий юридичний конфлікт: з одного боку – право на свободу слова, що закріплене в Конституції України як одна з найважливіших громадянських свобод*, з іншого боку – право на повагу до доброго імені, честі, гідності й ділової репутації, яке гарантують кожному ст. 28 Конституції України і статті 297 і 299 Цивільного кодексу України. Згідно зі ст. 55 Конституції, права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Праву на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань відповідає обов'язок не поширювати інформацію про особу, яка є недостовірною та яка завдає шкоди її честі, гідності та діловій репутації. Лінгвістична експертиза має встановити, чи перейдено в тексті «межу дозволеного», і з використанням інструментарію лінгвопрагматики досліджує текст у проекції на відповідні юридичні приписи.

Аналіз текстових матеріалів у справах про захист честі, гідності й ділової репутації вимагає висвітлення специфічного кола питань. Об'єктом такого експертного дослідження найчастіше стають тексти друкованих та електронних ЗМІ, а також усні виступи публічних осіб. Серед основних завдань лінгвіста – оприявлення прихованих у тексті змістових імплікацій та розмежування на конкретному мовленнєвому матеріалі юридичних і лінгвістичних концептів «твердження» і «оцінне судження» [3, с. 2–56]. Оскільки оцінки можуть вільно поширюватися

* Стаття 34 Конституції України: «Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб і на свій вибір».

в суспільстві, за умови, якщо вони коректно висловлені, діагноз лінгвіста стає вагомим аргументом у руках захисту або обвинувачення. При аналізі тексту в таких справах юридично релевантними є прив'язаність інформації до конкретної особи-референта, локалізація цієї інформації на шкалі «негатив – позитив», а також форма подання такої інформації: твердження чи оцінне судження (тобто фактологічна інформація чи суб'єктивна думка). Практика лінгвістичних експертиз свідчить, що в конфліктних текстах оцінка й фактологічна інформація в багатьох випадках тісно переплітаються. Весь «негатив» може зосереджуватися в оцінках, при цьому фактологічні сегменти інформації залишаються аксіологічно нейтральними.

Для експертного дослідження публічного тексту принципово важливою є опора на ряд вихідних презумпцій. Такими є, по-перше, презумпція осмисленого конструювання тексту (що дає підстави відхилити припущення про «випадковий характер» нав'язаних пресупозицій, розставлених логічних акцентів, реалізованих причинно-наслідкових та інших змістових зв'язків тощо) та, по-друге, презумпція осмисленого й адекватного сприйняття тексту з урахуванням його дискурсивної належності (що дає підставу відхилити аномальні інтерпретації й викривлені смисли, породжувані психічною своєрідністю інтерпретатора, нестандартністю його фонових знань і комунікативних очікувань *). Ці презумпції забезпечують принципову можливість співвіднести текст як мовленнєву дію з диспозицією юридичного припису.

Негативна інформація про особу може подаватися в тексті непрямим чином: описово, зауважено, імпліцитно. Вказівка на конкретну особу може бути дистанційованою, а змістові зв'язки між відповідними частинами тексту – не завжди прозорими та однозначними. Негативні інформаційні сегменти можуть опускатися в глибинні прошарки змістової структури й нав'язуватися адресатові повідомлення з використанням маніпулятивних прийомів прихованого мовленнєвого впливу на свідомість. Для лінгвістичної діагностики цих та інших юридично релевантних параметрів тексту необхідний аналіз його змістової

* Є чимало прецедентів судових позовів до журналістів у справах про захист честі, гідності та ділової репутації, в основу яких було покладено різного роду «нестандартні» інтерпретації тексту і його складників. Наприклад, об'єктом судового позову була опублікована в російському ЗМІ фраза «Обиженные художники отказались от участия в вернисаже...» на тій підставі, що прикметник *обиженный* у російському тюремному жаргоні має образливе значення. Очевидно, позивачі вважали, що читачі газети мають сприймати слово *обиженные* саме в цьому значенні.

структури з застосуванням широкого спектра прийомів лінгвопрагматики.

Якщо інформація про особу подається у формі оцінного судження, але в брутальній, принизливій або непристойній формі, автор такого висловлення також відповідальний перед законом. Завданням експерта-лінгвіста є виявлення в тексті сфер перетину юридичних і лінгвістичних концептів «брутальність», «непристойність» і «принизливість». Дослідження прагмалінгвістичної сутності цих понять показує, що хоча індивідуальна реакція конкретного слухача на висловлення може бути різною, проте соціально-мовний контекст брутальності чи непристойності є відносно константною величиною. Словесне заперечення цінності честі й гідності конкретного індивіда в брутальній, непристойній або принизливій формі є порушенням етичного табу, відхиленням від соціально прийнятного коду спілкування і сприймається як деструктивна дія як з погляду суспільної моралі, так і з погляду закону. Однак для того, щоб визнати публічно сказане слово протиправною мовленнєвою дією, яка за законом передбачає юридичні наслідки, необхідно довести, що в цьому мовленнєвому акті морально-етичні табу перетинаються з окресленою в законі диспозицією юридичної норми [7, с. 228–233; 5, с. 330–336].

Автори конфліктних публічних текстів рідко використовують табуйовану лексику. І попри це слово може завдавати моральних, а інколи й фізичних страждань. Тому лінгвістична діагностика брутальності, непристойності, принизливості зазвичай не обмежується лексико-семантичною характеристикою компонентів висловлювання, а потребує аргументації із залученням усього інструментарію прагмалінгвістики *. Лише послідовне врахування всіх комунікативно вагомих факторів – мовних особистостей автора й адресата, їхніх фонових знань, широкого комунікативного контексту, конситуації, комунікативних очікувань учасників мовленнєвого акту і т. ін. – дає лінгвістичні підстави аргументовано діагностувати «непристойність», «брутальність» або «принизливість» у тексті, який не містить формально табуйованих мовних елементів.

III. Останніми роками особливої актуальності набули експертизи публічних текстів у справах, пов'язаних зі злочинами проти основ національної безпеки України (розділ I Особливої

* За тими порівняно нечисленними винятками, коли в тексті на адресу певної особи використано слова та вислови, які фіксуються в словниках із відповідними ремарками. У таких випадках юридичний конфлікт може бути розв'язаний без залучення спеціальних знань лінгвістів.

частини Кримінального кодексу України); проти громадської безпеки (розділ IX Кримінального кодексу України); проти громадського порядку та моральності (розділ XII Кримінального кодексу України); із злочинами проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (розділ XX Кримінального кодексу України).

Юридичний бік такого конфлікту можна представити у вигляді запитання: чи є спірний публічний текст протиправною дією, яка передбачає юридичні наслідки? Щоб дати таку юридичну оцінку тому чи тому тексту, виникає потреба в застосуванні спеціальних знань, якими не володіють правники.

Завданням лінгвістичної експертизи в таких справах є діагностика наявності в тексті «складу мовленнєвого правопорушення». Це вимагає від експерта підтвердження або спростування реалізації в цьому тексті мовленнєвих актів «заклик» і/або «пропаганда», змістове наповнення яких відповідає диспозиції тих чи тих статей Кримінального кодексу України, зокрема, 109, 110, 258, 295, 436, 442.

У справах про заклики до війни, повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону, вчинення терористичних актів та інших передбачених законом протиправних дій експертиза має встановити, по-перше, чи реалізовано в тексті мовленнєвий акт заклику і, по-друге, якщо так, який зміст цього заклику/закликів.

У справах про пропаганду протиправних дій (війни, насильства, тероризму, жорстокості, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягань на права і свободи людини та ін.) експертиза має встановити, по-перше, чи реалізовано в тексті мовленнєвий акт пропаганди і, по-друге, якщо так, який його конкретний зміст.

Лінгвоекспертна практика показує, що автори текстів відповідного спрямування дуже рідко вдаються до прямих експліцитних мовних засобів для реалізації таких мовленнєвих актів. Крім прямих засобів вираження заклику та пропаганди існують численні мовленнєві прийоми їх маскування. Це насамперед подання відповідних мовленнєвих актів у вигляді змістових імплікацій, які використовуються, з одного боку, як елементи найефективнішого прийому мовленнєвої маніпуляції – прихованого мовленнєвого впливу на свідомість, а з іншого боку, пов'язані з намаганням уникнути відповідальності за порушення закону. Лінгвістична діагностика комунікативного наміру заклику й пропаганди вибудовується на вихідних презумпціях осмисленого

конструювання тексту та його адекватного сприйняття й передбачає підтвердження або спростування його цілеспрямованої організації – на досягнення відповідного комунікативного ефекту. Теорія лінгвістичних експертиз постійно вдосконалює методи виявлення маніпулятивних стратегій для реалізації тих чи тих мовленнєвих актів у текстах різного комунікативного спрямування, що дає змогу ефективно діагностувати юридично важливі факти як на поверхневому, так і на глибинному змістових рівнях досліджуваного текстового матеріалу [3, с. 412–475].

Лінгвістичні експертизи у справах про посягання на мир, національну безпеку, територіальну цілісність країни, міжнародний і громадський правопорядок і безпеку, а також експертизи у справах про захист честі, гідності та ділової репутації мають дати відповіді на низку запитань, формулювання яких зазвичай безпосередньо співвідносяться з диспозицією приписів, зафіксованих у відповідних нормативних актах. Хоч об'єктом дослідження в таких експертизах є публічний текст, його лінгвістичний аналіз тісно пов'язаний з лінгвістичною інтерпретацією тексту нормативного документа, який регулює використання мови у відповідній сфері.

Методика таких досліджень вимагає, по-перше, прагмалінгвістичного співвіднесення юридичних концептів: «оцінне судження»; «фактологічне твердження»; «заклик», «пропаганда» та інших, – з їхніми лінгвістичними корелятами; по-друге, обґрунтування обраної експертом моделі аргументації і, по-третє, послідовного врахування дискурсивних параметрів досліджуваного тексту при встановленні прагматичного змісту його окремих сегментів.

IV. У справах про вимагання, погрози і шантаж завданням лінгвістичної експертизи є підтвердити реалізацію в тексті відповідного мовленнєвого акту або спростувати відповідне припущення. За своїми прагмалінгвістичними параметрами мовленнєві акти вимагання, погрози, шантажу належать до імперативних мовленнєвих жанрів. Вони передбачають реалізацію в тексті трьох обов'язкових змістових елементів: (1) спонуки до вчинення або невчинення адресатом повідомлення певної дії; (2) власне погрози; (3) причинно-наслідкового змістового зв'язку між цими елементами. Зазначені змістові елементи, які є предметом лінгвістичного аналізу тексту в справах про вимагання, погрози і шантаж, можуть експлікуватися на рівні поверхневої змістової структури тексту, або імплікуватися в глибинних прошарках змісту. У багатьох

випадках, щоб правильно діагностувати комунікативний статус висловлювання, тобто провести грань між епатажними висловлюваннями, порушеннями мовного етикету (такими як хамство, прокльони і т. ін.), з одного боку, і погрозою, з іншого боку, потрібні спеціальні лінгвістичні знання. Об'єктом лінгвістичного дослідження у цих справах найчастіше стають аудіозаписи розмов, зокрема телефонних, тексти SMS-повідомлень, а в деяких випадках – письмові свідчення очевидців*. Практика лінгвістичних експертиз і пов'язані з нею теоретичні дослідження свідчать, що встановлення факту погрози має спиратися не на суб'єктивне сприйняття певного висловлення його адресатом, а насамперед на об'єктивну реальність тексту.

Приклад. Учасник судового засідання дозволив собі невічливі висловлювання щодо судді. Суддя, бажаючи покарати грубіяна, подав на нього позов із звинуваченням у погрозах. Об'єктом лінгвістичного дослідження стали протокол та аудіозапис судового засідання. Аналіз цих текстів показав, що висловлювання відповідача не можуть бути співвіднесеними з мовленнєвим актом «погроза», хоча, за умови інакше сформульованого позову, ці висловлювання могли б бути підставою для покарання за неповагу до суду.

Експертиза діалогічного тексту (записи розмов та переговорів, обмін СМС-повідомленнями тощо) пов'язана з низкою специфічних ознак усного мовлення [6, с. 77–114]. Серед таких ознак, які стають релевантними при аналізі текстового матеріалу в розрізі завдань лінгвістичної експертизи, слід виділити відсутність широкого контексту, невідповідний характер мовлення і велику питому вагу імплікацій та імплікатур. Значна частина інформації, якою оперують співрозмовники, не набуває прямого словесного вираження і перебуває в підтексті, оскільки співрозмовники спираються на значний обсяг спільних фонових знань, мають певне «комунікативне минуле» і виходять із відомих їм комунікативних пресупозицій. Це ускладнює розуміння тексту невтаємниченим слухачем і стає на заваді його ефективного використання як доказу в судовому засіданні. Для аргументованого підтвердження або спростування наявності в такому тексті тих чи тих змістових елементів потрібен фаховий лінгвістичний аналіз. Завданнями цього типу експертизи є виявлення висловлювань, які спонукають

адресата до вчинення певних дій, ідентифікація осіб, яких названо в тексті непрямим способом, встановлення або спростування причинно-наслідкових зв'язків між певними змістовими елементами, оприявлення прихованих засобів мовленнєвого впливу і т. ін. Специфічними об'єктами дослідження можуть бути інтонація та значення жестів, що супроводжують або замінюють словесні засоби вираження в потоці спонтанного мовлення.

V. Об'єктом експертизи в справах про введення в оману є переважно тексти реклами, технічних регламентів, інструкцій до товарів і лікарських засобів, маркування товару та інші текстові матеріали на етикетці й упаковці тощо. Разом з тим об'єктом лінгвістичного дослідження в таких експертизах стають також і тексти нормативних документів, які жорстко регламентують використання мови у відповідних сферах (що спрямовано насамперед на захист прав споживачів реклами, товарів і послуг та на захист інших виробників від недобросовісної конкуренції)*. Викладена в законі норма встановлює для тексту відповідного дискурсу певний прагматичний інваріант і формулює його диференційні ознаки**. Завдання лінгвістичної експертизи – співвіднести з цим інваріантним значенням прагматичний зміст досліджуваного тексту та його частин і встановити, чи мають ті чи ті змістові відхилення в контексті винесених на розгляд питань релевантний характер. Спектр завдань лінгвістичної експертизи у таких справах дуже широкий. Серед характерних завдань – встановлення тих чи тих складників прагматичного змісту повідомлення: чи містить текст на етикетці інформацію, яка може ввести споживача в оману щодо складу продукту або способу його використання; чи містить текст реклами лікарського засобу мовну вказівку на те, що лікувальний ефект від застосування препарату є гарантованим або що цей препарат є ефективнішим порівняно з іншими; чи містить рекламний

* Серед нормативних актів, до яких сторони таких конфліктів апелюють найчастіше, слід виділити насамперед закони України «Про рекламу», «Про захист прав споживачів», «Про захист від недобросовісної конкуренції».

** Наприклад, у ч. 1 ст. 8 Закону України «Про рекламу» зокрема зазначено: «У рекламі забороняється... вмішувати твердження, які є дискримінаційними за ознаками походження людини, її соціального і майнового стану, расової та національної належності, статі, освіти, політичних поглядів, ставлення до релігії, за мовними ознаками, родом і характером занять, місцем проживання, а також такі, що дискредитують товари інших осіб; подавати відомості або закликати до дій, які можуть спричинити порушення законодавства, завдають чи можуть завдати шкоди здоров'ю або життю людей та/чи довкіллю, а також спонукають до нехтування засобами безпеки; використовувати засоби і технології, які діють на підсвідомість споживачів реклами; наводити твердження, дискримінаційні щодо осіб, які не користуються рекламованим товаром...».

* Свідчення очевидців і співрозмовників є для лінгвістичної експертизи доволі «хистким» мовним матеріалом. У багатьох випадках такі свідчення з лінгвістичного погляду не можуть бути достатньою фактологічною опорою для експертного дослідження.

текст заклик вживати препарат N задля профілактики; чи є в текстовому матеріалі лінгвістичні передумови для двозначного тлумачення якихось його елементів або двозначного тлумачення вислову в цілому, чи містить текстовий матеріал ознаки прихованого мовленнєвого маніпулювання свідомістю [4, с. 208–286].

VI. Великий кількісний масив становлять експертизи документальних записів власних назв. Запис у документі власної назви, насамперед компонентів власного імені або топонімів, виконує функцію юридичного ідентифікатора. При вчиненні ряду юридичних процедур (встановлення родинних стосунків, підтвердження майнових прав, отримання громадянства тощо) ідентичність записів того самого оніма в різних документах стає релевантною юридичною ознакою, і навіть мінімальне орфографічне розподібнення цих записів має небажані юридичні наслідки. Для юридичної ідентифікації документів як таких, що належать одній особі або підтверджують родинні зв'язки, необхідний повний збіг записів компонентів власного імені та інших власних назв. При цьому відповідність чи невідповідність цих записів орфографічним і транслітераційним стандартам не мають принципового значення.

У багатьох випадках розбіжності або невідповідності в документальних записах тієї самої назви тією самою або різними мовами ілюструють регулярні для практики документування явища або типові динамічні тенденції в розвитку онімних парадигм, зумовлені дією об'єктивних лінгвістичних чинників або тих чи тих соціальних факторів. Такими є, зокрема, відображення в документальних записах діалектних і говіркових рис (Горянич – Горанич; Самійленко – Саміленко), явищ міжмовної інтерференції та адаптації іншомовних імен на українському мовному ґрунті (Фучик – Фучек; Чеслав – В'ячеслав; Олександр – Шандор; Голумбовський – Голубовський), процесів нормування та гіперкорекції (Ліда – Лідія, Заїць – Заєць, Опанас – Афон – Афанасій); орфографічної інтерференції в умовах контактного білінгвізму (Улянченко – Ульяновченко); зміна орфографічних і транслітераційних стандартів (Вячеслав – В'ячеслав; Київ – Kyiv), відхилення від стандартів міжмовного перетворення власних назв через неврахування походження оніма (Біловіл – рос. Беловол – укр. Беловол; пол. Квятковський – укр. Квітківський), затемнення мотиваційної основи при міжмовному перетворенні власних назв (укр. Кирпич – рос. Кирпич – укр. Кіріпч),

«суржикізація» (Альона, Нікіта, Оніщенко, Резнік) й цілеспрямовані процеси «російщення» (Шутько – Шутьков, Нечаїв – Нечаев) та ін. У базі даних експертної установи є численні приклади того, що пари певних етимологічно віддалених особових імен регулярно сплутувалися в практиці документування в Україні через посередництво спільних розмовних варіантів цих імен (наприклад, Галина й Ганна – через спільний розмовний варіант Галя, Віталій і Віктор – через спільний розмовний варіант Вітько) або внаслідок традиційного співвіднесення в обряді хрещення імен латинського й грецького походження (наприклад, Поліна й Пелагея). Деякі особові імена мають офіційні варіанти (Євдокія – Вівдя – Явдоха; Євген – Євгеній; Наталія – Наталя – Наталка; Федір – Теодор, Панас – Афанасій тощо), які часто фіксуються в різних документах однієї особи, насамперед, як наслідок неодноразових міжмовних перетворень, характерних для практики документування в Україні, через посередництво запису імені іншою мовою. При відтворенні кирилических власних назв латиницею невідповідності виникають унаслідок застосування різних принципів міжмовного перетворення або через зміну транслітераційних стандартів (Євген – Yevhen – Evgenii – Eugenio, Олена – Olena – Elena – Helena, Андрій – Andrei – Andrii – Andrew і т. ін.).

Порівняно з європейськими мовами, в іменах, пов'язаних з арабською, в'єтнамською, китайською та іншими національними традиціями, відмінності записів можуть бути зумовлені не тільки способами передавання на письмі окремих звуків або літер, а й особливостями структури та компонентного складу власного імені (особлива послідовність елементів імені, використання в складі імені артиклів, постфіксів, ініціальних позначень і т. ін.). Кирилическі записи таких власних назв часто робляться через посередництво відповідних записів англійською, французькою та іншими європейськими мовами, що створює додаткові передумови для орфографічних розподібень (Chaher – Shahir – Чахер – Шагір). У документальних записах імен і прізвищ, пов'язаних з єврейською культурною традицією, виявляється низка інших специфічних особливостей. Варіативність документальних записів компонентів власного імені ускладнює юридичну ідентифікацію цих документів як таких, що належать тій самій особі.

Попри те, що такі експертизи мають чітко окреслений і специфічний об'єкт аналізу, вони по суті є одним із різновидів експертиз у справах

про документальні спори: завданням такого дослідження є з'ясувати можливість або неможливість встановлення певних юридично важливих фактів – належності документів одній особі або особам, пов'язаним родинними зв'язками, – на підставі текстів наданих для експертизи документів.

Експертизи, пов'язані з ідентифікацією документальних записів власних назв, є одним із різновидів експертиз у справах про документальні спори. Завданням такої експертизи є встановити, чи дозволяють тексти наданих документів, зокрема записи власних імен та топонімів, встановити юридично важливі факти належності документів одній особі або особам, пов'язаним родинними зв'язками. Лінгвістична аргументація ідентичності записів власних назв у різних документах однією або різними мовами вимагає обґрунтування причини виникнення розбіжностей і підтвердження регулярного характеру такої трансформації оніма в практиці документування під дією об'єктивних лінгвістичних та соціолінгвістичних чинників. Додатковими фактологічними опорами для висновку експерта можуть бути час і місце видачі документа та національна належність носія імені. У багатьох випадках завданням лінгвістичної експертизи є не лише встановити ідентичність записів власної назви, а й визначити нормативну форму запису українською, англійською або іншою мовою.

VII. У справах про забезпечення охорони товарного знака лінгвістична експертиза використовується як юридичний інструмент при захисті виробників товарів і послуг від недобросовісної конкуренції, а саме, від протиправного використання тих чи тих комерційних власних назв – словесних позначень, які мають відрізнити товари одних юридичних і фізичних осіб від однорідних товарів інших виробників. Товарним знаком, який охороняється законом, може бути лише те словесне позначення, яке зареєстроване у встановленому порядку. Об'єктом дослідження стає специфічна група власних назв, які виконують не лише номінативну, а й інформативну, диференційну, атрактивну та інші функції [8]. Завдання експертизи зазвичай пов'язане із встановленням подібності цих назв до ступеня сплутування або з обґрунтуванням їхньої несхожості. Лінгвістичний аналіз у таких експертизах зазвичай передбачає з'ясування ступеня схожості власних назв за звучанням (фонетичний склад-

ник), за написанням (графічний складник) та за значенням й асоціативним фоном (або його відсутністю). Характерні питання в експертизах цього типу такі: Чи є лінгвістичні підстави вважати словесні позначення «NN1» та «NN2» схожими до ступеня сплутування? Якщо так, то які саме лінгвістичні ознаки роблять їх схожими до ступеня сплутування?

З кожним роком коло можливостей і завдань лінгвістичної експертизи розширюється. Цьому сприяють теоретичні дослідження з лінгвістичної експертології, зокрема вдосконалення спеціалізованих методик із різних типів експертиз, розробка критеріїв експертної об'єктивності досліджуваних явищ, розробка методів дослідження прийомів та засобів прихованого мовленнєвого впливу, мовленнєвих маніпуляцій та проєкція цих лінгвістичних знань на юридичну концептуальну й теоретичну базу.

Лінгвістична експертиза вирішує специфічне коло завдань, окреслене диспозицією юридичної норми. Спираючись на досягнення теорії мови, вона має дати аргументовані й однозначні відповіді на чітко сформульовані запитання. Таке дослідження потребує спеціального інструментарію і має вибудовуватися на прийнятних для права лінгвістичних аргументах. Зазначаючи дедалі ширше використання досягнень лінгвістичної теорії для прикладних потреб юриспруденції, доречно згадати висловлення Пітера Хартмана: «Якщо вважати, що наука про мову має надавати свої висновки для якомога ширшого застосування для потреб суспільства, тоді варто ввести дуже важливе нове поняття “доступна технологія”. Це не означає, що інша технологія гірша, ніж доступна, це означає, що справжня наукова теорія має бути викладена так, щоб не спеціалісти й не теоретики могли б успішно користуватися цією теорією та її висновками» [9, с. 136]. Лінгвістична експертологія і лінгво-експертна практика зараз шукають і шліфують нові, доступні технології застосування лінгвістичних знань у правничій сфері. Разом з цим постійно розширюється й потенційне коло можливостей їхнього застосування. Аргументація лінгвіста в багатьох випадках стає потужним засобом підсилення правової позиції юриста-практика. Вона здатна запропонувати нові, нестандартні підходи при вирішенні юридичної колізії. Як свідчить практика, висновок лінгвістичної експертизи нерідко стає тою краплею, яка схиляє шальки терезів правосуддя.

Список літератури

1. Ажнюк Л. В. Типологія об'єктів лінгвістичної експертизи і методика їх дослідження / Л. В. Ажнюк // Мовознавство. – К., 2016. – С. 3–18.
2. Ажнюк Л. В. Лінгвістична експертиза в справах про документальні спори / Л. В. Ажнюк // Магістерум. – Вип. 62 : Мовознавчі студії. – К., 2016. – С. 3–9.
3. Баранов А. Н. Лингвистическая экспертиза текста. Теоретические основания и практика / А. Н. Баранов. – М. : ООО «Флинта», 2006. – 592 с.
4. Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику / А. Н. Баранов. – М. : Издательство ЛКИ, 2007. – С. 208–286 с.
5. Бринев К. И. Проблема экспертной оценки оскорбления. Оскорбление в правосознании лингвиста. Оскорбление как речевой акт / К. И. Бринев // Юрислингвистика 11: Право как дискурс, текст и слово : межвузовский сборник научных трудов. – Кемерово, 2011. – С. 330–336.
6. Галяшина Е. И. Основы судебного речеведения : монография / Е. И. Галяшина ; под. ред. проф. М. В. Горбаневско-го. – М. : СТЭНСИ, 2003. – 236 с.
7. Жельвис В. И. Вербальная агрессия / В. И. Жельвис // Юрислингвистика 11: Право как дискурс, текст и слово : межвузовский сборник научных трудов. – Кемерово, 2011. – С. 228–233.
8. Новичихина М. Е. Экспертиза товарного знака / М. Е. Новичихина, И. А. Стернин. – Воронеж, 2013. – 98 с.
9. Parret H. Discussing Language / H. Parret. – The Hague ; Paris, 1974. – P. 136.

L. Azhniuk

LINGUISTIC EXPERTISE AS A JURIDICAL TOOL

Linguistic expertise is a kind of specialized linguistic study of the text materials or other linguistic objects undertaken to clarify the issues having juridical consequences. The paper overviews the major types of forensic linguistics research performed by the experts of the Ukrainian Bureau of Linguistic Expertise of the National Academy of Sciences over the recent decade. These types are as follow: 1) expert examination of the disputed juridical documents; 2) expert examination in the cases of protection of the person's dignity and business reputation; 3) expert examination of the appeals to illegal actions and violence, and expert examination in the cases of stirring up interethnic hostility; 4) expert examination in the cases of threats and blackmail, and expert examination of the dialogical texts (recordings of spontaneous speech, SMS messages, interrogation reports, etc.); 5) expert examination in the cases of fraud; 6) expert examination of the documentary records of personal names, place names, other proper names; 7) expert examination in the cases of protection of the registered trademark. It is argued that a combination of semantic, structural, and linguo-pragmatic approaches is a solid methodological foundation of competent expert investigations serving as evidence in the legal proceedings.

The basic linguistic category underlying the methodology of the linguistic expert examination is the concept of linguistic certainty which is a linguistic correlate of the juridical category of legal certainty that presupposes that even if specific elements of a text or multiple interconnected texts do not provide for the communicative preciseness and unambiguous understanding of the text or its elements, taking into account broader legal discourse allows to achieve such communicative preciseness through the application of a number of the formalized linguistic procedures.

Keywords: applied linguistics, juridical linguistics, forensic linguistics, linguistic expert examination, linguo-pragmatics, performativity of utterance, speech acts theory.

Матеріал надійшов 12.09.2016